

Φωνή γαϊδάρου, σπαζοκεφαλιά φιλολόγων

HANS EIDENEIER

Στο καινούργιο παιδικό βιβλίο του Ευγένιου Τριβιζά το γαϊδουράκι γκαρίζει κάνοντας: «Ιιισοο! Ιιισοο! Ιιισοο!»,¹ στην αρχή ως έκφραση πόνου και θλίψης και στο τέλος ως κραυγές χαράς.

Μεταξύ όμως αυτού του *ιιισοο* και του ρήματος *γκαρίζει* φαίνεται πως δεν υπάρχει καμία σχέση.

Αυτό είναι παράξενο, γιατί συνήθως οι φωνές των ζώων εκφράζονται με λέξεις ονοματοποιημένες όπως: τα σκυλιά *γαυρίζουν* – κάνουν *γαυ γαυ* ή τα γατιά *νιαουρίζουν* – κάνουν *νιάου νιάου*, και ούτω καθεξής. Εφόσον λοιπόν τα γαϊδούρια κάνουν *ιιισοο ιιισοο*, το ρήμα θα περιμέναμε να είναι κάτι σαν *ιο-ίζουν* ή *ιο-ρ-ίζουν*.

Μήπως όμως θα μπορούσαμε να βρούμε απάντηση στο γιατί τα γαϊδούρια δεν *ιορίζουν*, αλλά *γκαρίζουν* ανατρέχοντας στην ετυμολογία του *γκαρίζω*;

Για την κραυγή του όνου στα αρχαία δεν έχουμε άμεσες μαρτυρίες. Οι έμμεσες – μέσω λατινικών – δείχνουν πως και οι αρχαίοι άκουγαν την κραυγή ως *ο*,² και από αυτό το *ο* κατάγεται και ένα ρήμα: το *ογκάομαι* – *ογκῶμαι*.³ Πρόκειται δηλαδή για έναν μορφολογικό σχηματισμό όπως το *βληχάομαι* – *βληχῶμαι* των προβάτων, το *βοῶ* και το *γοῶ* των ανθρώπων, το *βρυχάομαι* – *βρυχῶμαι* των λιονταριών και άλλων άγριων ζώων και το *μνκάομαι* – *μνκῶμαι* των αγελάδων.

Πέρα απ' αυτή την κατάληξη σε *-ῶμαι* συναντάμε όμως ήδη στα αρχαία μια άλλη που έχει μέλλον και μας ακολουθεί ως τα νεώτερα χρόνια: κανονική ρηματική κατάληξη *-ω* με το θεματικό σύμφωνο *-ξ-*. Έτσι ήδη στα αρχαία ή στο μεσαιώνα ο *κόρακας κρώζει*, ο *αετός* και ο *γέρακας κλάζουν* ή *κράζουν*, ο *κούκος κοκκίζει*, τα *γουρούνια υύζουν*, όπως *βαΐζει* ο *σκύλος*, *μουγκαλίζει* ή *μουγκρίζει* η *αγελάδα* και *βληχάζει* το πρόβατο.

Και όπως το αρχαίο *βληχῶμαι* εξελίσσεται σε *βληχάζω* και στο νεοελληνικό *βελάζω*, το *ογκῶμαι* θα μπορούσε να γίνει *ογκάζω*. Δε μας έκανε όμως αυτή τη χάρη, αλλά έγινε *ογκαρίζω*, εξ ου και το νεοελληνικό *γκαρίζω*. Το ότι το *ρ* στο *ογκαρίζω* δεν ανήκει στην αρχαία ρίζα δείχνει και ο παραπλήσιος τύπος *οργανίζω* και το ανάλογο ουσιαστικό *οργανισμός* που απαντούνται σε μεσαιωνικά κείμενα δίπλα στο *ογκαρίζω*.

Από το αρχαίο *ογκῶμαι* και τη μεσαιωνική του μορφή *ογκαρίζω* προέρχεται λοιπόν η νεοελληνική λέξη *γκαρίζω*, είναι δηλαδή η εξέλιξη του *ογκαρίζω*. Και τη φωνή του γαϊδάρου την άκουγαν οι αρχαίοι ημών πρόγονοι, όπως είπαμε ήδη, ως *ο*.

¹ ΤΡΙΒΙΖΑ Ε. *Το γαϊδουράκι που γκαρίζει*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα 2003.

² Για τις διάφορες μαρτυρίες βλ. EIDENEIER, H. *Wie schreit der griechische Esel?* In *Mélanges offerts à Bertrand Bouvier*, éd. par A. D. Lazaridis, V. Barras, T. Birchler, Genève 1995, σσ.175–179.

³ Η γραφή με *-γκ-* δείχνει μάλλον πως το *ο* του γαϊδάρου ακουγόταν πιο ένρινα.

Όπως φαίνεται όμως, και μάλιστα και από τις κραυγές του μικρού γαϊδουριού του Τριβιζιά, το γαϊδούρι δε φωνάζει μόνο ο, αλλά βγάζει δύο φωνήεντα: ι-ο.

Για να καταλάβουμε όμως καλύτερα τι συμβαίνει μ' αυτό το φωνήεν ι παραθέτω μια ιστορία από τη βυζαντινή *Διήγηση των τετραπόδων ζώων*.⁴

Εκεί το άλογο αναφέρεται σε ένα επεισόδιο με το γαϊδούρι, για να δείξει τι έπαθαν τα γαϊδούρια λόγω της βλακειάς τους: 691–733 (με δικές μου επεμβάσεις και αλλαγές στο κείμενο):

- έσεις έβάλετε βουλήν τοιαύτην οί γαδάροι,
καί ένα εξελέξασθε τόν εΐχετε φρονέα,
καί αποστείλετε αυτόν έως τόν βασιλέα,
νά δεηθῆ και νά ειπῆ και νά παρακαλέσῃ
695 και τά άπανωρόμια τά βάνουν εις τήν μέσῃ
και βαρεοφορτώνουν σας έωστε νά άναπνήτε,
μέ όρισμόν προστάγματος νά όρίσῃ νά τó κόψουν.
ό βασιλεύς δ' έπήκουσεν τήν δέησιν τοῦ όνου,
κατά τήν ώραν όρισε και πρόσταγμα ποιούσιν
700 και έγραφε και όριζε πάντας γαδαρουλάτας,
τούς έχοντας τά όνικά εις άπαντα τόν κόσμον,
μηδέν τολμήσετε κανεις ἤ μικρός ἤ μεγάλος,
νά βάλλῃ εις τόν γάδαρον άλλον άπανωρόμιν.
έστράφη δέ ό γάδαρος μετά χαράς μεγάλης
705 βαστάζων εις τó στόμαν του και εις τά δόντιά του
τό πρόσταγμαν και όρισμόν τοῦ βασιλέως εκείνου.
ώς ἤλθεν, ως απέσωσεν ό όνος εκ μακρόθεν
κοπιασμένος τά πολλά κοντά εις ένα μίλιν,
και ειδεν όμοθυμαδόν τούς ύμετέρους όνους,
710 έγκάριξε εκ τήν χαράν τήν άπληστον τήν ειχεν
φωνάζοντα και τρέχοντα, τσιλοπορδοκοποῦντα:
«καλήν καρδίαν έχετε, τó γένος τών γαιδάρων·
ἤφερα γάρ τόν όρισμόν από τόν βασιλέα,
νά μās φορτώνουσι λαφρά εις τήν άνάπανσίν μας,
νά κόψωσι παντάπασι και τó άπανωρόμιν.»
άπάνω εις τó γκάρισμα και εις τούς λόγους τούτους
719 ό όνος εκατέπιεν γραφήν τοῦ βασιλέως
720 και ἤλθεν ευκαιρος, κενός εις τούς έτέρους όνους·
και ἠρωτήσασιν αυτόν τó τί καλά μαντάτα,

⁴ Καινούργια έκδοση από τους NICHOLAS, N. – BALOGLU, G. *An Entertaining Tale of Quadrupeds*. New York 2003, σ. 196 κ. ε., στίχοι 691 κ. ε.

- καὶ εἶπεν: νὰ ἤξεύρετε, τὸ γένος τῶν γαιῖδάρων,
 ὅτι ἐβάστων πρόσταγμα ἀπὸ τὸν βασιλέα
 καὶ ἔγραφε καὶ ὄριξε εἰς ἅπαντα τὸν κόσμον,
 725 ἵνα κοπῆ παντάπασιν καὶ τὸ ἀπανωγόμεν.
 ἐγὼ δὲ ἀπὸ τὴν χαρὰν τὴν εἶχα τὴν μεγάλην,
 ὡς εἶδον καὶ τὴν σύναξιν ὁμοῦ τὴν ὑμετέραν,
 ἐγκάνιξα ἐκ τὴν χαρὰν, ἐφώναξα μεγάλως,
 πορδοκοπῶν εἰσέδραμα νὰ δώσω συχαρίτσιν,
 729a καὶ εἰς τὸ τσιληπούρδισμα, εἰς τὴν χαρὰν ἐκεῖνην
 730 καὶ εἰς τὸ ἀναρούφισμα τῆς ἐγκανισματίας
 τὸ πρόσταγμα ἐσέβηκεν εἰς τὰ ἐντός μου μέσα.
 λοιπόν, βαστάξετε δαμῖν ἕως νὰ κατορησῶ
 καὶ θέλει ἔκβη τὸ χαρτὶν καὶ θέλω σᾶς τὸ δώσει.

Οἱ ὅροι που χρησιμοποιοῦνται ἐδῶ για τον ογκηθμό (το ουσιαστικό δηλαδή του ρήματος ογκώμαι) και για το γκάρισμα είναι εγκάριξε (710), εγκάνιξα (728), εγκανισματία (730).⁵ Ὑπάρχει ὅμως και ἕνας ἄλλος ὅρος που θέλει προσοχή. Πρόκειται για το αναρούφισμα (730).

Τὴν ωραία ιστορία του γαιῖδάρου με το χαρτί που κατάπτε, τη βρίσκουμε και σε πεζή μορφή, καταγραμμένη στην κυπριακή διάλεκτο.⁶

Ὁ γάρος ἀγκάλεσεν τὸν μάστρον του πῶς (δ)ὲν κανεὶ ποῦ τον βαρνοφορτόννει, ἔβαλλέν του πέντε τξοιλὰ σιτάριν, καβαλλικᾶ τον χέμι, τξὶ ἔδει τον τξαι τξείνον πουπανωγόμεαρον, τξὶ οὔλλον κακοστραδικιάν. «Στὸ ἔβκα φορτωμένον καλλιτζεῦνκει μου τξαι ποστέκω πολλὰ. Στὸ κατέβα, ποῦ πονοῦν τα πόδικα μου, πάλε ἐν' καβαλλάρης, στὸ ἰδιοτόπιν τὰ ἴδια. (Δ)ὲν πρέπει τξαι τξείνος νὰ παρπατᾶ τξαι νὰ μὲ καλλιτζεῦνκη ἄμα εἶμαι ξηφρόρτωτος;» «Πρέπει», ἐσυμφώνησεν τξὶ ὁ δικαστής. «Νὰ χαρῆς, νὰ μοῦ (δ)ώκης ἕναν χαρτίν, ποῦ νὰ τὸ γράφη τοῦτον, ἀφοῦτις ἠῦρές το δίτξιον, νὰ τὸ δοῦν τξὶ οἱ ἄλλοι, τξαι νὰ σταματήση τοῦτον τὸ κακόν.» Ἔ(δ)ωκέν του τὸ χαρτίν ὁ δικαστής. Ἀρπάσσει το τξὶ ὁ γάρος στὸ στόμαν του τξὶ ἀγκάνισε τξὶ κλάσε, κλάσε τξὶ ἀγκάνισε, ἐπῆεν τσιννητὸς να ἴβρη τοὺς ἄλλους γάρους, νὰ τοὺς τὸ πῆ, μὰ ποῦ τὴν πολλὴν ἀγκανιάν τξαι τ' ἀνασύματα, ἐκατάπκειν τὸ χαρτίν. Βρίσκει τοὺς ἄλλους γάρους τξὶ ἐλάλεν τους τὴν ἀπόφασιν τξαι πῶς ἐγλυτῶσαν ποῦ τὸ πουπανωγόμεαρον. «Ποῦ ἴ' το, ρέ, το χαρτίν», λαλεῖ του ἕνας τους. «Ἰντα νὰ σᾶς πῶ», λαλεῖ τους τξαι τξείνος, «ποῦ τὴν χαρὰν μου τξαι τὴν ἀγκανιάν ἐκατάπκια το. Τώρα, πὸννά κοπρίσω, νὰ μυριστοῦμεν τξαι ν' ἀσκοπήσουμεν τὰ κόρκα μου, πέρικμιον τξὶ εὔρουμέν το.»

⁵ Για τους τύπους γκαν- και γκαρ- στα χειρόγραφα της Διήγησης βλ. NICHOLAS – BALOGLOU 2003, 393 κ. ε.

⁶ Πάλιν στο βιβλίο των NICHOLAS – BALOGLOU, βλ. υποσημείωση 1, σ. 40, από το έργο ΣΙΟΓΤΑΣ, Ρ. Κυπριακή λογογραφία των ζώων. Λευκωσία 1978, σσ. 60–61.

Ἔσει ἴπὸν τότες, πὸν οἱ γαδάροι γυρεύουν τὸ χαρτὶν τῆαι μυρίζονται τὰ κοτσιρογάουρα
τῆαι τὰ δικά τους τῆαι ἴπὸν ἔς τ' ἄλλου.

Και εκεί οι ὅροι εἶναι *αγκάνισε* και *αγκανιάν*, ἀλλὰ, ἀναλόγως με το *αναρούφισμα*, παρουσιάζονται ἐδῶ τα *ανασύρματα*.

Τι σχέση ἐχουν αὐτὰ τα *αναρουφίσματα* ἢ *ανασύρματα* με το ζήτημα της κραυγῆς του γαϊδάρου;

Ὅταν καταγράφουμε φωνήεντα, καταγράφουμε αποκλειστικά φωνήεντα εκπνεόμενα, τέτοια δηλαδή που εκπέμπει ο φωνάζων-ομιλῶν-κράζων. Για φωνήεντα που διαμορφώνουμε εισπνέοντας δεν προβλέπεται ἢ δεν εἶναι δυνατὴ ἡ καταγραφή τους. Οἱ ἀρχαῖοι λοιπὸν κατέγραψαν – και ἔχουμε, ὅπως εἶπαμε, μόνο ἐμμεσες μαρτυρίες γι' αὐτὸ – ἀπὸ τα δύο φωνήεντα που εκπέμπει ο γαῖδαρος μόνο το δεύτερο: ο.⁷

Το δε πρῶτο ἀκούγεται μεν ως *ι*, δεν καταγράφτηκε ὁμως, γιατί δεν ἀνήκε στο γραμματικὸ σύστημα των εκπνεόμενων φωνηέντων.⁸

Και ὅταν ἀκούμε στη βυζαντινὴ *Διήγηση των τετραπόδων ζώων* και στην ἀνάλογη, προφορικὰ παραδεδομένη, κυπριακὴ ἱστορία περὶ *αναρουφίσματος και ανασυρμάτων*, καταλαβαίνουμε πως πρόκειται για λέξεις, που χρειάζονται πρῶτον για να δηλώσουν το πρῶτο φωνήεν της κραυγῆς του γαϊδάρου, ἀλλὰ και δεύτερον, για να κατανοήσουμε τη διαδικασία του επεισοδίου αὐτοῦ. Πῶς ἀλλιῶς κατέφαγε ο κακόμοιρος ο γαῖδαρος το πρόσταγμα του βασιλέως, ἀν δεν εισέπνευσε με τις κραυγές *ιι* και το χαρτί;

Και ἀν δεν ξέρουμε πως το *ιι* των δύο φωνηέντων της κραυγῆς του γαϊδάρου *ιιοοο* πρέπει να το «προφέρουμε» εισπνέοντας, να το «εισφέρουμε» δηλαδή, και ὄχι να το «εκφέρουμε», δε θα διαβάσουμε σωστά και την ωραία ἱστορία του Ευγένιου Τριβιζά.⁹

⁷ Νομίζω πως και στο ἀρχαῖο χρομετίζω που ἐγινε στα νεοελληνικά *χλιμι(ν)τριζω* της κραυγῆς του ἀλόγου κρύβεται κάποια προσπάθεια να εκφραστεί το ἐπίσης εισπνεόμενο φωνήεν *χρ* του ἵππου. Πβλ. γερμανικὸ *wiehern*, ἀγγλικὸ *neigh*, γαλλικὸ *hennir*.

⁸ Δεν ἀναφέρομαι ἐδῶ στο, για την ἱστορία της ελληνικῆς, γλώσσας πολὺ ενδιαφέρον ζήτημα της προσπάθειας των καθαρευουσιάνων να εισάγουν για την κραυγὴ αὐτὴ στα σχολικὰ βιβλία το *γκαρ γκαρ* (ἀπὸ το *γκαρίζω*). Με το θέμα αὐτὸ ἀσχολήθηκα στο ἀρθρο μου που ἀνέφερα στην υποσημείωση 2.

⁹ Ἀνάλογα για την κραυγὴ του γαϊδάρου ἰσχύουν βέβαια και για ἄλλες ευρωπαϊκῆς γλώσσες που σημειώνουν το πρῶτο των δύο φωνηέντων με το /i/: *ia*.